

ЛЕНЬ В.В.,

кандидат юридичних наук,
професор кафедри кримінального права
та кримінології юридичного факультету
(ДВНЗ «Національний гірничий університет»)

ШАНІНА Є. Г.,

доцент кафедри кримінального права
та кримінології, заслужений юрист України, завідувач
кафедри кримінального права
та кримінології юридичного факультету
(ДВНЗ «Національний гірничий університет»)

УДК 343.26+343.25

ПИТАННЯ ВИКОНАННЯ ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ЯК АЛЬТЕРНАТИВИ СМЕРТНОЇ КАРИ

Розглядається проблема виконання такого виду покарання, як довічне позбавлення волі. Висвітлюється історичний аспект смертної кари як виду покарання (радянський період) до прийняття у 2001 р. Кримінального кодексу України та введення як альтернативи інституту довічного позбавлення волі. Пропонуються загальні напрямки поступового розв'язання проблеми.

Ключові слова: довічне позбавлення волі, смертна кара, покарання.

Рассматривается проблема исполнения такого вида наказания как пожизненное лишение свободы. Освещается исторический аспект смертной казни как вида наказания (советский период), до принятия в 2001 г. Уголовного кодекса Украины и введения как альтернативы института пожизненного лишения свободы. Предлагаются общие направления постепенного решения проблемы.

Ключевые слова: пожизненное лишение свободы, смертная казнь, наказание.

The article exposes the problem execution of such punishment as a life imprisonment. The historical aspect of capital punishment as a kind of punishment (Soviet period) is illuminated up to the adoption in 2001 into Criminal Code as an alternative to life imprisonment.

Key words: life imprisonment, death penalty, punishment.

Вступ. Питання виконання довічного позбавлення волі як виду покарання вкрай актуально, адже фактично після відповідного судового вироку виникає низка невирішених питань щодо осіб, які повинні відбувати зазначене покарання.

За різними аспектами й порівняно зі смертною карою за попередніми Кримінальними кодексами України (далі – КК) досліджувати цю проблему у різні часи багато вітчизняних та зарубіжних учених І. Богатирьов, А. Зубков, І. Карпець, А. Мальков, В. Меркулова, О. Міхлін, А. Степанюк, В. Трубникова, М. Шаргородський, І. Шмаров та ін.

Постановка завдання. Мета статті – необхідність привернути увагу вчених, правозастосовувачів, громадськість до проблеми виконання такого виду покарання, як довічне позбавлення волі згідно з міжнародними стандартами.

Результати дослідження. У чинному КК України, що прийнятий 05.04.2001 р. й уведений в дію з 01.09.2001 р. у п.12 ст. 51 та ст. 64 передбачено такий вид покарання, як довічне позбавлення волі.

Нині існує 11 статей, у санкціях яких передбачено довічне позбавлення волі як вид покарання. В них визначається, що довічне позбавлення волі встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів (ч. 5 ст. 12 КК – особливо тяжким злочином є злочин, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі) і застосовується лише у випадках, спеціально передбачених цим Кодексом, якщо суд не вважає за можливе застосовувати позбавлення волі на певний строк [1, с. 48, 144].

Зазначений вид покарання не застосовується: 1) до осіб, які вчинили особливо тяжкі злочини (злочин), але цим особам не виповнилося вісімнадцять років; 2) до осіб у віці понад шістьдесят п'ять років; 3) до жінок, які були у стані вагітності під час учинення злочину або на момент постановлення судового вироку.

Попередній КК Української ССР 1960 р. (ст. 24) передбачав такий виключний вид покарання, як смертна кара. У нормі зазначалось, що смертна кара – розстріл, це виключна міра покарання, що застосовується тимчасово й буде відмінена [2, с. 72].

У коментарях того часу роз'яснювалось, що це вимушена, виключна і тимчасова міра покарання. Смертна кара – розстріл займає особливе місце у радянському кримінальному праві, можливість її застосування вкрай обмежена, у санкціях статей завжди передбачалась як альтернатива поряд з позбавленням волі. Вона застосовувалась як у воєнний, так і в мирний час.

Смертна кара – розстріл не застосовувалась до осіб: 1) яким не виповнилось вісімнадцять років; 2) до жінок, котрі перебували у стані вагітності під час учинення злочину або на час винесення судового вироку, 3) до жінок, які перебували у стані вагітності на момент виконання вироку.

Слід зазначити, що в категоріях осіб, до яких не застосовується довічне позбавлення волі (ст. 64 чинного КК), та осіб, до яких не застосовувалась смертна кара (ст. 24 КК 1960 р.), багато спільних ознак.

В історії Російської імперії (до якої входили й українські землі) уперше страту на законодавчому рівні закріпили у 1398 р. у Двинській Статутній грамоті. Проте протягом усієї історії страта існувала з деякою періодичністю. За часів радянської влади смертна кара – розстріл проголошувалась виключною й тимчасовою мірою покарання, радянський уряд декілька разів відмовлявся від її застосування. На початку існування радянської влади її відмінили у 1917 р. декретом II Всеросійського з'їзду Рад, але через декілька місяців знову почали застосовувати. У 1920 р. декретом ВЦВК і РНК знову відмінили, але в першому КК 1922 р. вона вже передбачалась.

Цікавим з цього приводу, починаючи з 1917 р., є вислови й гасла В. Леніна: жоден революційний уряд без смертної кари не обійдеться й питання лише в тому, проти якого класу уряд направляє зброю смертної кари [3, с. 183–184], або революціонер, який не хоче лицемірити, не може відмовитися від смертної кари [4, с. 478].

Лише в 1947 р. Президія ВР СРСР Указом скасувала її застосування з обмовкою, що тільки в мирний час.

Однак уже Указом Президії ВР СРСР у січні 1950 та квітні 1954 р. допускалось виконання смертної кари і в мирний час за деякі злочини, як найтяжчий і виключний вид покарання [5, с. 280; 6, с. 247–249].

Важко навіть уявити, скільки з часів створення В. Леніним та його однодумцями держави, й до розпаду СРСР у 1991 р. (радянський період), було страчено людей за вироками різноманітних судів; позасудових органів: «двійок», «трійок», «особливих нарад» тощо.

Виконання смертної кари продовжувалось не лише за часів радянської влади, а й з проголошенням у 1991 р. незалежності України.

Установити кількість розстріляних за період з серпня 1991 по березень 1997 р. можливо, але цей напрямок досліджень чомусь не входить до кола інтересів дослідників і правозахисників й також слід визнати, що ці компетентні державні структури не зацікавлені в їх оприлюдненні.

Після прийняття нашої держави у листопаді 1996 р. до Ради Європи однією з вимог зазначеної авторитетної міжнародної організації було скасування смертної кари в Україні.

Ураховуючи прагнення українського народу до побудови демократичної і правової держави європейського рівня, визнання України державою світового співтовариства й було відповідно накладено мораторій на виконання смертної кари, до скасування її як виду покарання взагалі. Та всупереч цьому укладена угода порушувалась, виконання смертної кари фактично продовжувалось до березня 1997 р., про що неодноразово повідомляв у засобах масової інформації колишній міністр юстиції С. Головатий, і це незважаючи на попередження представника Ради Європи в особі Ренати Волвенд щодо негайного припинення виконання страт у зв'язку з узятими зобов'язаннями.

Безумовно, на це була політична воля керівництва держави. Без цього ніхто б, ніяких самостійних дій не вчиняв.

У жовтні 1997 р. зазначені факти змушений був підтвердити і президент України Л. Кучма, завіривши міжнародне співтовариство, що більше в Україні смертна кара застосовуватись не буде [7, с. 33].

Проте нині висловлюються різні точки зору правників-учених і практиків щодо цих питань: одні пропонують повернутися до такого виду покарання, як смертна кара, дещо звуживши коло його застосування, другі пропонують застосовувати смертну кару лише за умисні вбивства й згвалтування малолітніх, інші не рекомендують повертатися у тоталітарне (на їх погляд) минуле.

Свого часу М. Шаргородський та І. Карпеч навпаки були противниками довічного позбавлення волі як негуманного, непритаманного слов'янським народам виду покарання.

Застерігали бути вкрай обережними у разі законодавчого визнання й застосування цього виду покарання А. Малько та А. Зубков.

У XVIII, XIX ст. зарубіжні дослідники інколи висловлювали думки, що виконати смертний вирок щодо злочинця за вчинення ним певного тяжкого злочину – це для нього легка, незаслужена смерть, а слід зробити по-іншому, щоб до кінця днів своїх він перебував у жахливих, нелюдських умовах утримання, мучився і повільно вмирав.

Слід зазначити, що цю позицію, або близьку до неї, висловлюють і підтримують окремі громадяни в Україні (до певних категорій злочинців, наприклад, серійних убивць, маніяків-гвалтівників). Імовірно, що таку точку зору підтримує також незначна частина населення, але це наше припущення, оскільки досліджень з цього приводу ми не проводили.

Водночас існує проблема, пов'язана з виконанням позбавлення волі як виду покарання: не була підготовлена серйозна науково обґрунтована концепція виконання цього виду покарання, заснована на вимогах міжнародних стандартів, не опрацьовані питання правового, методичного, фінансового й організаційного забезпечення. Питання вирішувалось у «робочому порядку» у вузьких межах відомчого підходу. Проте введення цього інституту в систему покарань є комплексною соціально-правовою проблемою, для розв'язання якої необхідно

залучення фахівців різних юридичних відомств, учених, фахівців у галузі соціальної роботи, медичних працівників, представників громадянського суспільства [8, с. 5].

В Україні виконання й відбування довічного позбавлення волі починалось із 419 засуджених до смертної кари, але вона не була виконана у зв'язку з виконанням взятих перед Радою Європи зобов'язань [9, с. 51].

Так, прийнявши політичне рішення ще в 1996 р. на мораторій по виконанню смертної кари, вже на 2008 р. в Україні відбували довічне позбавлення волі більше 1500 засуджених, серед яких 16 жінок у різних регіонах країни.

На 01.08.2011 р. в Україні у виправних установах закритого типу відбувало покарання 1714 засуджених до довічного позбавлення волі [10, с. 74]. Станом на березень 2013 р. покарання у вигляді довічного позбавлення волі відбувають вже понад 1800 засуджених, у тому числі – 21 жінка.

Як видно з наведених статистичних даних, кількість засуджених до довічного позбавлення волі за останні чотири роки зросла більше як на 300 осіб. Очевидно, що тенденція збільшення зазначеної категорії засуджених продовжуватиметься.

Таким чином, виникає комплекс невирішених питань: чи всі вони утримуються відповідно до міжнародних стандартів; чи всі забезпечені роботою?

Проте відповідей позитивних немає, оскільки ніхто не прораховував і не передбачав перспектив, не виділяв відповідних коштів.

Цією проблемою займався ще влітку 2001 р. професор В. Трубников, адже на той час у місцях позбавлення волі вже перебувало більше 550 осіб. Прогнозувалось, що на кінець 2001 р. кількість засуджених до довічного позбавлення волі може дорівнювати одній тисячі осіб. Автор доводив, що слід будувати нові кримінально-виконавчі установи, спеціально передбачені для цієї категорії засуджених, а це великі кошти, які слід щороку передбачати у державному бюджеті [9, с. 52].

Нині засуджені переважно утримуються в невідповідних умовах у СІЗО або у виділених наспіх та переобладнаних ділянках максимального рівня безпеки виправних колоній. Як приклад можна навести Дніпропетровську виправну колонію № 89 ДДУПВП, що розміщена в самому м. Дніпропетровську і в якій відсутні можливості для їх роботи.

А кількість засуджених до довічного позбавлення волі, про що ми вже говорили, невпинно збільшується. Що буде далі? Де їх утримувати через 5, 10 або 15 років? Хто їх обслуговуватиме, охоронятиме, лікуватиме, виховуватиме? Як забезпечувати цих засуджених роботою? За який кошт надавати соціальні пільги, можливо, підвищену зарплатню тим, хто буде задіяний до роботи з цією категорією засуджених та їх охорони? Якою має бути чисельність цього персоналу по Україні через певні проміжки часу?

Юридична наука, зокрема теорія кримінального та кримінально-виконавчого права, виходять з того, що покарання за злочин є офіційними, примусовими заходами держави, визначеними від її імені судом у вироку до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, й полягає у позбавленні або обмеженні прав та свобод злочинця [11, с. 98].

А чи можливо в таких умовах досягти мети покарання, передбаченої у ст. 50 КК, і, зокрема, такого складника, як виправлення, крім кари. Адже система покарань, в тому числі довічне позбавлення волі, повинні слугувати, передусім, меті виправлення винної особи та попередження вчинення нею нових злочинів.

На сьогодні вкрай складно, а то й неможливо дотримуватись міжнародних стандартів, забезпечувати в повному обсязі передбачені законодавством права і свободи (хоча й обмежені – В. Л. С. Ш.) як людини і громадянина цієї категорії засуджених.

На жаль, поки що однозначних відповідей на ці складні й одночасно нагальні питання немає, хоча вони все одно потребують вирішення.

Висновки. Отже, вважаємо, що слід розробити державну цільову програму (план дій) щодо поетапного розв'язання цієї проблеми, проаналізувати міжнародний досвід з обов'язковим виділенням коштів у бюджеті, залучити фахівців з відповідних державних відомств, а в разі необхідності і з недержавних інституцій.

Водночас необхідно враховувати всі об'єктивні процеси та обставини: зміни в соціальній і політичній обстановці, набутий досвід боротьби зі злочинністю, результати наукових досліджень [12, с. 20]. Ми переконані, що нормотворча діяльність у державі має бути науково обгрунтована, передбачувана, зрозуміла, прогнозована, мати комплексний і системний підхід. З огляду на викладене є реальна перспектива позитивних зрушень у цій проблематиці [13, с. 94–99].

Список використаних джерел:

1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – [3-тє вид., переробл. та доповн.]. – К. : Атіка, 2003 – 1056 с.
2. Уголовный кодекс Украинской ССР : научно-практический комментарий. – К. : Изд-во полит, лит-ры Украины, 1978. – 684 с.
3. Ленин В. И. Полн. собр. соч. / Ленин В. И. – Т. 39 – 623 с.
4. Ленин В. И. Полн. собр. соч. / Ленин В. И. – Т. 27. – 643 с.
5. Советское уголовное право. Общая часть ; под ред. В. Д. Меньшагина, Н. Д. Дурмавнова, Г. А. Кригера, В. Н. Кудрявцева. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1974. – 445 с.
6. Советское уголовное право. Общая часть ; под ред. В. Д. Меньшагина, П. С. Ромашкина. – М. : Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1962. – 450 с.
7. Лень В. В. Смертна кара за законодавством Республіки Болгарії та проблемні питання, пов'язані з нею в Україні / В. В. Лень // Матеріали внутрішньовузівської науково-практичної конференції. – Запоріжжя : ЗІОІ МВС України, 1998. – С. 33–35.
8. Пожизненное заключение : сб. материалов для сотрудников уголовно-исполн. системы / сост. И. В. Кучвальская, В. В. Арешко ; под. ред. И. В. Кучвальской. – Мн. : Юнипак, 2007. – 92 с.
9. Трубников В. М. Новый Кримінальний кодекс України і довічне позбавлення волі / В. М. Трубников // Пожизненное заключение. Международные стандарты и практика в Украине и за рубежом / сост. А. П. Букалов. – Донецк. Донецкий Мемориал, 2001. – С. 52–56.
10. Проблеми кримінально-виконавчого права : навчальний посібник / [Кальман О. Г., Мірошниченко С. С., Подільчак О. М. та ін ; за заг. ред. проф. О. Г. Кальмана. – К. : Національна академія прокуратури, 2011. – Чернігів : ПАТ «ПВК «Десна», 2012. – 336 с.
11. Костицький М. В. Діалектичне протиріччя між строками позбавлення волі та строками виправлення і ресоціалізації засуджених / М. В. Костицький // Кримінальний кодекс України: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Прогалини у кримінальному законодавстві : міжнародний семінар, 12–13 вересня. – Львів, 2008 – С. 97–101.
12. Кондрашов Н. Меры наказания в законе и на практике / Н. Кондрашов // Соц. законность. – 1968. – № 2. – С. 19–25.
13. Лень В. В. Довічне позбавлення волі у чинному кримінальному законі як альтернатива смертній карі: питання виконання / В. В. Лень // Вісник ЗІО ДДУВС. – 2008. – № 3. – С. 94–99.

